

SZAKIRODALOM.

A gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék. *Veress Ignác* másolata felhasználásával közrebocsátotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Melich János*. Budapest, a M. T. Akadémia kiadása, 1898.

E szótárt még Döbrentei szerezte meg az Akadémiának, azóta azonban fel-feltűnt, majd ismét lappangott az akadémiai könyvtárban. Ujabbán Hellebrant említette fel ismét az akadémiai ösnyomtatványokról kiadott könyvében, 1893-ban aztán Szily Kálmán vizsgálat tárgyává tette s a szótárból merített nyelvészeti bizonyítékok alapján keletkezése idejét is meghatározta, a mennyiben a XVI. század második negyedéből származónak jelentette ki.

E szótárt most az Akadémia nyomtatásban is kiadta. Melich János terjedelmes bevezetést írt hozzá s ugyanő látta el felvilágosító jegyzetekkel is. Mind a bevezetés, mind ezek a jegyzetek nagy szorgalomról és szakértelemről tesznek tanúságot. A bevezetésben részletesen leírja M. a szótár történetét, a melynek rövid kivonatát kezdő soraimba már befoglaltam. Áttér ezután a szerzőre, illetőleg szerzőkre, a kikről azt a véleményt nyilvánítja, hogy nem ferenczrendi, hanem *valószínűleg* pálos-szerzetesek voltak.

A szótár öt kéznek az írása s az *Abba* szótól a *Cilones* szóig terjed, tehát bevégezetlen. Az az öt szerzetes, a kinek a jelen kéziratot köszönhetjük, M. szerint csak másolója s nem szerzője volt e szótárnak, s így a jelen kézirat is csak másolat. Azonban az ennek bizonyítására felhozott okok, bármily ügyesen vannak csoportosítva, engem nem tudtak teljesen meggyőzni, s azért erről alább majd részletesebben szólok. A szótár azonban megszerkesztésében sem eredeti, hanem egyéb, azon korbéli latin szótárakat vett mintául s az azokban lévő latin szavakat és kifejezéseket a szerzők átvették s csak a megfelelő magyar szót vagy magyarázó kifejezést tették utánok. Melich három ilyen forrást jelöl meg, u. m. a Joannes Balbus de Janua: *Catholicon*

1487. évi, Papias Vocabulariumának 1496. évi és Calepinus Dictionariumának 1544 előtti kiadását. Bő szemelvényeken mutatja be, mint szedegettek a szótárírók hol egyik, hol másik szótárból, s a szöveg alatti jegyzetekben is rendszeren hivatkozik azon forrásra, a melyből az illető szó vagy kifejezés latin megfelelője vétetett. A magyarázó azt mondja, (XXIV. l.), hogy alig »egy-két szó, mindössze azonban nagyon kevés« marad olyan, a mely az említett három latin szótárban felfalálható ne volna. Minthogy pedig a szöveg alá tett jegyzeteből ezeket a szavakat nem igen állapíthatjuk meg, helyes lett volna itt a bevezetésben, ha egyebet nem, legalább a számukat pontosan megjelölni.

A bevezetés további részében arról van szó, hogy milyen időből való lehet a *Gyöngyösi szótártöredék*. — Ennek meghatározásában a magyarázó tulajdonképen Szily Kálmánnak az Akad. Ért. 695—696. lapjain nyilvánított véleményét követi, a mely szerint e szótár »a XVI. század első feléből, igen valószínűleg a Zápolyák korából való, . . . de nem is későbbi 1550-nél, mert igen sok olyan szó van benne, a mely csakis a kódex-irodalomban található s a XVI. század második felében már többé nem fordul elő«. Melich is e véleményhez csatlakozik s e vélemény helyességét a szótár anyagából (*Carolus Cesar christianismus* XXVI. l., *agák* XXVII. l.), helyesírásából és nyelvi sajátságaiból vett bizonyítékokkal kétségtelenné, szinte bizonyossá teszi, s bár összefoglalóan ki nem mondja, bizonyításának végeredménye az, hogy e szótár az 1525—1544. (XXVII. és XXXV. l.) évek közötti időből származik. — Melich meggyőzően bizonyítja be (XXIII.—XXIV. l.), hogy a Gyöngyösi szótártöredék szerzői Calepinus szótárának 1544 előtti kiadásai közül használták egyiket valamelyiket (1513, 1516, 1531.); én ezt és a nyelvi sajátságokat tekintetbe véve, a szótár keletkezését a XVI. század 30-as évtizedére s ennek is az elejére merném tenni.

Hátra van még, hogy a tekintetben is megvizsgáljuk az okokat, vajjon e szótártöredék eredeti-e vagy másolat s az ötféle kézírás gazdái pusztá másolók-e vagy esetleg talán szerzők is lehetnek? Melich a szótártöredék jelenlegi kéziratát másolatnak s az öt író másolónak tartja. Következteti pedig ezt 1. az írásbeli hibákból; 2. az öt írónak idegen nyelvűségére való kitételekből (*szagách* (th) = szakács, erzegenség = érzékenység, stb. XI. l.); 3. abból, hogy a hol az egyik író abbahagyja az írást, a másik minden megakadás nélkül folytatja, a mit nem tehetne, ha csak előtte kész szöveg nincsen.

Kezdjük az utolsó bizonyíték mérlegelésével, mert ezzel legkönnyebben végezhetünk. A szótár írói legtöbbszörre szószerint követik ugyan latin forrásaikat, de azért azt sem lehet tagadnunk, hogy olykor-olykor el is térnek tőlük. Már most, midőn szótárukat

készítették, bizonyára ők is csak tettek hozzá valami előkészület-félét, s ha egyebet nem, a főbb vezérszavakat vagy külön, vagy forrásaikban megjelölték, hisz másképen lehetetlen volt volna szótárt készíteniök. Abból tehát, hogy a következő író a *Calatus* szó után minden megakadás nélkül folytatta a betűrendet a *Calati* szóval, csak annyi következik, hogy az egymás után következő szavakat már előre megállapították vagy a forrásaikban, vagy talán — a mit kevésbé valószínűnek tartok — külön is.

Az öt írónak idegen nyelvűségére valló kitételekből még épen nem lehet következtetést vonnunk arra nézve, hogy a szótár kézírata másolat. Ez a jelenség legföljebb akkor szolgáltatathatna némi bizonyítékot, ha nagyobb számban fordulna elő az idegenes kiejtés jelölése; de épen az előforduló esetek száma nagyon csekély, 4671 szó közül 10. A ki a XV.—XVI. századi írás, és különösen *magyar* írás végtelen következetlenségeit ismeri, az előtt ez az arány nagyon csekélynek fog látszani, maga a jelenség pedig föl sem tűnik. Többi nyelvemlékeink is eleget mutatnak ilyen jelenséget, a nélkül, hogy ebből írónk idegen nyelvűségére következtetést lehetne vonnunk. Elvégre is abból, hogy az írók eredetileg *talán* nem magyar ajkuak voltak, még semmiképen sem következhetik az, hogy nem eredetit írtak, hanem másoltak. Az *aboido*: *abcido*, *abüdere*: *abcidere* helyett s az *aceronitus*: *aceronicus* helyett nem az e nemű kiejtésbeli jelenségek (XI. l.) közé tartozik.

Legerősebb bizonyítéka Melichnek a szótár másolt volta mellett az, hogy »a másoló az előtte fekvő szöveg egy-egy sorát gyakran átugrotta s írta a következőt. További írása folyamán azonban észrevette tévedését s kihúzta a nem helyére került latin vagy magyar értelmezést«. Ilyen másolásbeli hibát észlelünk, Melich szerint, a következő pontban: *Cautum est: significat provisum est: seu providendum est*, hozzaya lattatho. E czikkből aztán az író a »*seu providendum est*« kifejezést törölte, mert a következő czikkben ez foglaltatik: *Caucio est: i. cautione opus est: seu providendum est: hozza latando* (4179—4180. czikk). Látni való, hogy ez nem annyira *másolás* közben, mint inkább *szerkesztői munka* közben esett törlés; az első helyen törölt kifejezést az író alkalmasabbnak találta a második helyre. Ugyanilyen eljárást láthatunk a *Cauteria* czikk alatt is, a melynek végén az »*et quo morbi alioquin*« kifejezés törölve van, mert az író észrevette, hogy e magyarázatot már egyszer megadta s fölöslegeset írt le. Hasonlóan lehet magyaráznunk a többi tollhibákat is, és hozzá vetem még, hogy e törlések ugy is származhattak, hogy a latin források egyes helyeit nézte el az író s csak később vette észre, hogy forrásából ezt vagy azt a szót vagy kifejezést kétszer írta s az egyiket aztán törölte. Ezen esetben sem *kell* tehát *okvetetlenül* feltennünk, hogy az írók előtt *magyar szöveg* lett volna. Az *abactores*

és *abiyes* szavaknak *barom eorzeo* s az *ambro*-nak *Jo szagath* (jó szakács) szóval való fordítása sem adhat a másolás mellett megdönthetetlen bizonyítékot. Ezek, valamint a fentebb említettek is, *lehetnek* másolásból eredő, de *lehetnek* szerkesztés közben esett tollhibák is. Ha eredetüket tökéletes bizonyossággal igazolni lehetne, akkor föltétlen bizonyítékot nyújtanának vagy a másolás mellett vagy ellene, így azonban maguk is mint bebizonyítandók, legföljebb csak a lehetőséget jelölik meg s ez a lehetőség inkább a kézirat eredeti volta felé hajlik.

Erősebben szólnak már a másolás ellen az értelmi hibák. Ilyen pl., hogy az író az *arseuerse* szót, a melyet a *Catholicon* az *ardeo*-tól származtat, ezt az igét *arbor*-nak névén, *fua*-nak fordítja. Ugyanígy nézte el az író másik latin forrásában, *Calepinus*ban a *caprarum grex* kifejezést *caprarum rex*-nek; az *armancia* cikknél pedig az *in armis* magyarázatát (i. *in scapulis bestiarum*) elmellőzvé, »fegyverben« jelentéssel fordítja az *in armis* kifejezést. Ezek és más hasonló tévedések csak azt bizonyítják, hogy az író *latin forrását* nézte el, s nem azt, hogy *magyar szöveg* volt előtte. E tévedésekről különben Melich is elismeri, hogy »csak szellemi munka s nem másolás közben keletkeznek« (X. l.), de azt állítja róluk (XI. l.), hogy *meglehettek* az eredetiben is és az öt író szolgálilag lemásolta. Nagyon merész föltevés!

E ponton a magyarázó maga is aggódva állapodik meg s azt kérdezi: ha az öt író csak másolt, »miért nem használt egységes orthografiát, mikor az eredeti fogalmazás valószínűen csak egyféle helyesírással volt megírva?« Hogy a szótár eredetileg egységes helyesírással volt-e megírva, vagy nem, ezt állítani is, és ugyanily joggal tagadni is lehet. Az azonban minden kétségen kívül van, hogy *egy* ember nem írhatta, nemcsak azért, mert egy ember ilyen terjedelmes szókészlet fölött nem rendelkezhetett, hanem azért, mert — a mint M. is mondja (XVI. l.) — egy ember ebben a korban nem ismerhette *tökéletesen* az összes magyar nyelvjárások szókészletét, sőt — hozzá teszem — hogy ha ismerte volna is némileg, magyarázat közben csak egy nyelvjárást használt volna, t. i. saját nyelvjárását, a melyen a magyarázatot legjobban megadhatta, s bizonyára nem fordult volna más nyelvjárásbeli szavakhoz, a melyeknek jelentését még sem érthette olyan jól, mint a saját nyelvjárásbeli szavakét. Már pedig e szótárban előfordulnak *palóczi, székely, dunántúli* és *erdélyi* tájszók (XVI. l.), s így annyi legalább is bizonyos, hogy többen írták. Mivel pedig a másolás mellett felhozott bizonyítékok — mint fentebb láttuk — nem nyújtanak föltétlen bizonyosságot, helyes okkal azt kell következtetnünk, hogy ez a *több író* nem lehetett más, mint éppen az az öt, a kinek kezeírását ma a szótárban

kéziratán látjuk, vagy legalább is *nagy részben* ők írták, ha nem is voltak valamennyien értelmi szerzők.

Ez azonban — jól érzem — még csak valószínűvé, de nem bizonyossá teszi az öt író szerzőségét. Döntő bizonyíték e mellett s így a kézirat eredetisége mellett is az öt író elűtő helyesírása. Idézem erre nézve, a mit Melich mond: »A mi öt másolóknak mind-egyike máskép ír; az *A.* író pl. *w.* *ü*-vel *o.* *ö*-t is jelel, a mi a többi írónál *nem* fordul elő. Viszont a *B.* író majd *mindig ö*-t ír, egészen a mai helyesírás szerint. A *D.* író az *ö*-t *mindig ó*-nak, az *ü*-t néha *ú*-nek írja, a mi meg a többi írónál *nem* fordul elő. Csak is az *A.* író ír *e*-t, míg ellenben a többi egyszerű *e*-t a magyar szövegben«. (X. l.). Ebből nem az következik, hogy az írók előtt nem egységes eredeti feküdt¹, hanem az, hogy egyáltalán nem volt előttük semmiféle eredeti. Az majdnem mindig megtörténik az ilyen másolókkal, hogy saját helyesírásukat beleviszik a korábbi eredetinek lemásolásába. Ez azonban ilyenkor nem általános, hanem csak kivételes jelenség. A mi öt írónk írásbeli sajátságai azonban állandóak, következetesek és egyéni jellegűek s így az írók *nem* lehettek másolók, hanem kétségtelenül eredetieket írtak. Azt nem lehet mondanunk, hogy ezen helyesírásbeli eltérések már az eredetiben is megvoltak, mert akkor öt író keze alatt nem maradtak volna meg ilyen meglepő következetességgel; viszont azt sem lehet föltennünk, hogy az eredetinek csak egyféle helyesírása volt, mert akkor ennek maradványai gyanánt a közös megegyező sajátságok mind az öt írónál megvolnának, pedig ilyenek nincsenek. Ki kell tehát mondanunk, hogy a szótár öt írója *nem* másoló, hanem szerző volt s a szótár jelenlegi kézírata *is* *nem* másolat, hanem eredeti. Ennek bebizonyítása után megszabadultunk azon nagy kerülő uttól is, a melyen M. a szótár eredetijéhez eljutott s a mely már magában is elég valószínűtlen, hogy t. i. a jelenlegi szótár másolat, másolója öt volt. de mivel a helyesírás is ötféle s a szótár szókészlete is több nyelvjárásra vall, azért szerzője is több (valószínűleg öt) volt. — Ellenkezőleg a különféle nyelvjárásokbeli szóanyag s az ötféle helyesírásbeli sajátság döntőleg bizonyítja, hogy az öt író egyuttal a szerző is. Ezt a *látszólagos* másolásbeli hibák meg nem czáfolhatják, az értelmi hibák pedig éppen mellette szólnak.

Ezen egy pontban találtam a szótár bevezetésén. nézetem szerint, némi javítani valót. Egyébiránt pedig a szótár közrebocsátóját mind a források nagy fáradsággal járó felkutatásáért, mind a szótárhoz irt egyéb pontos és nagy avatottságra valló magyarázataiért őszinte elismerés illeti.

Befejezésül még csak annyit kell megjegyeznem, hogy a szó-

¹ Ezzel a magyarázó ellenmond ama másik állításának, hogy »az eredeti fogalmazás valószínűen csak egyféle helyesírással volt megírva« (XI. l.)

tárhoz pontos magyar szójegyzék van csatolva, melyben a szövegnek sokszor nehézkesen olvasható szavai mai kiejtéssel vannak átírva, a mi a szótár szókészletének felhasználását nagyon megkönnyíti s az egyes szavak fölismerését a nem nyelvészek is rögtön lehetővé teszi.

Dr. Bartha József.

The Library Series. Edited by dr. Richard Garnett (of the *British Museum Library*).

Vol. 1. *The free library: its history and present condition.* By J. J. Ogle of Bootle Free Library. — Vol. 2. *Library Construction, architecture and fittings.* By F. J. Burgoyne, of the Tate Central Library, Brixton. — Vol. 3. *Library administration.* By J. Macfarlane of the British Museum Library — Vol. 4. *The prices of books.* By H. B. Wheatley of the Society of Arts. — London, George Allen 1897—1898. — Kis 8-rét. Egy-egy kötet ára 6 shilling net.¹

Azon dolgok után, amiket dr. Erdélyi Pál elmondott e folyóirat tavalyi folyamában a British Museumról és könyvtáráról részletesebben és angol könyvtárakról egyáltalában, nagyon rövidre szabhatom jelen ismertetést.

Ha olvasóink közül valaki bővebben akar megismerkedni az angol könyvtárak szervezetével, berendezésével stb., úgy tanulmányozza e kézikönyveket.

Igy pl. az első kötetben egy szakember, a Bootle Free Library könyvtárnoka röviden elbeszéli az angol »nyilvános szabad könyvtárak« intézményének történetét és jelen állapotát. Sohasem fogom elfelejteni azt a fölötte kellemes benyomást, melyet éreztem, midőn több mint husz év előtt Liverpoolban először léptem át egy ily nyilvános könyvtár küszöbét. Leesett szemeimről a hályog és azonnal tisztán láttam sok oly dolgot, melyet addig megbámultam Angliában, de meg nem magyarázhattam magamnak. Legujabb időben több helyen külön termeket rendeztek be az ifjuság számára s azért most az egyesült királyságban olvas és öntudatlanul is tanul. holtig mint a jó pap, apraja nagyja. Épül mindenfelé a sok iskola, nyilvános könyvtár, múzeum, képtár stb. és ugyanazon arányban egyik óriás tömlöcztelepet a másik után zárják be és rombolják le »pártolás hiánya miatt«. A régi Millbank-Prison helyén most a szép Tate-Gallery diszlik műkincseivel.

¹ Ha egy angol könyvnél nincsen világosan kitéve, hogy ára »net« úgy az illető munkát 25% árleengedéssel kaphatja meg bárki.